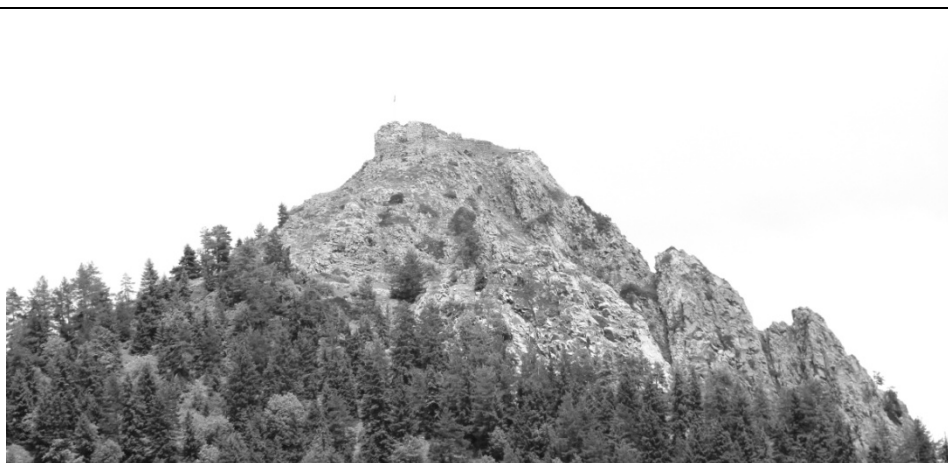

ჯავაბა სამუშია

წევთის ციხე

ისტორიული ტაო-კლარჯეთის მატერიალური ძეგლების შესწავლას თითქმის საუკუნე ნახევრის ისტორია აქვს, თუმცა არ გადავაჭარბებთ თუ ვიტყვით, რომ, ცალკეული გამონაკლისის გარდა, მეცნიერთა ძირითადი ყურადღება ეკლესია-მონასტრების კვლევისაკენ იყო მიპყრობილი და ციხე-სიმაგრეები ერთგვარად ამ ინტერესების მიღმა რჩებოდა. შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით განხორციელებული პროექტის – „ტაო-კლარჯეთის ქართული ციხე-სიმაგრეების“ (წევრები: ჯავაბა სამუშია (ექსპედიციისა და პროექტის ხელმძღვანელი), ბონდო კუპატაძე, ალექსანდრე ბოშიშვილი, ლერი თავაძე, აკაკი ჩიქობავა, ოქროპირ ჯიქური, მზისა ბუსკივაძე, ლევან სილაგაძე, ნინო სილაგაძე, გიორგი ბაგრატიონი) ფარგლებში მიზნად დავისახეთ ამ ხარვეზის ნაწილობრივ შევსება. ამ მიზნით „თურქეთის საქართველოში“ რამდენიმე ექსპედიცია მოეწყო, მოხდა ძეგლების საფუძვლიანი აზომვა და შესაბამისი წერილობითი წყაროების დამუშავება. ამ სამუშაოს ფარგლებში შესრულდა წინამდებარე ნაშრომიც.

ციხე-სიმაგრის შესწავლა საკმაოდ ბევრ სირთულესთან არის დაკავშირებული. სამწუხაროდ, არცერთ ძეგლს ქართული წარწერა არ ახლავს (ორიოდ გამონაკლისის გარდა, თუმცა, ეს წარწერებიც სამშენებლო შინაარსის არ არიან), რომლის დახმარებით დამატებით ინფორმაციას მივიღებდით. გამოძინარე იქიდან, რომ სამხრეთ საქართველო მუდმივი თავდასხმების ობიექტი იყო, ყველა ციხეს მრავალჯერ გადაკეთების კვალი ამჩნევია, რაც მისი თავდაპირველი სტრუქტურის აღდგენაში დიდ სირთულეს ქმნის და მესამე, ასევე ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორი, ეს გახლავთ ადგილობრივ ხელისუფალთა მხრიდან ძეგლის არქეოლოგიური შესწავლისადმი უყურადღებობა. მთლიანობაში, ყველა ეს ფაქტორი გარკვეულ წინააღმდეგობას წარმოადგენდა ჩვენი ექსპედიციისათვის. საზოგადოდ, ქართულ წერილობით წყაროებში სამხრეთ

წეფთის ციხე. საერთო ხედი სამხრეთიდან

წეფთის ციხე. საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან

საქართველოს მხოლოდ მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეები იხსენებიან, თუმცა ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში ათობით ძეგლია, რომელთა შესახებ, ფაქტობრივად, არაფერია ცნობილი. ამ კუთხით, წყფთის ციხეს ნამდვილად გაუმართლა. იგი ორჯერ არის ნახსენები X-XI საუკუნეების მოვლენების გადმოცემისას და მეტნაკლებად, ეს ცნობები ჩვენთვის ორიენტირს წარმოადგენს განვსაზღვროთ ამ ციხე-სიმაგრის როლი და ადგილი შუა საუკუნეების შავშეთის ცხოვრებაში.

ძეგლის მდებარეობა

წყფთის/წერეფთის ციხე მდებარეობს იმერხევში სოფ. უსტამისის (თანამედროვე თურქული სახელია – Eskikale, ძველი ციხე) იაილას სიახლოვეს.¹ ადმინისტრაციულად სოფელი უსტამისი შავშეთის რაიონში შედის. თანამედროვე მონაცემებით სოფელში 1044 მცხოვრებია. ძეგლამდე მისასვლელი არც ისე რთულია, მიუხედავად იმისა, რომ ციხე მთის მწვერვალზეა აღმართული და მდ. შავშეთისწყლის ხეობიდან მნახველს იგი მიუდგომელად მოეჩვენება. ძველი გზა ციხემდე მიემართებოდა მდ. იმერხევისწყლისა და შავშეთისწყლის შესართავიდან (ადგილობრივები ამ ადგილს შერთულს უწოდებენ). სოფ. უსტამისის ახალი გზის გაყვანის გამო მან ფუნქცია დაკარგა და, ამჟამად, ბილიკილაა დარჩენილი. ციხესთან ავტომობილით ადვილი მისასვლელია, გზა თითქმის უშუალოდ წყფთის ძირამდე მიდის. შავშეთ-ართვინის გზაზე, შერთულადაც რამდენიმე კილომეტრში ხელმარჯვნივ სოფ. უსტამისისაკენ გზა სერპანტინით მაღალ ფერდობს მიუყვება. ერთ მხარეს სოფელს ჩიხორის ხეობა ზღუდავს, ხოლო მეორე მხარეს ახრანთხევი რომელიც ქვემოთ შავშეთისწყლამდე გრძელდება. დასახლება მთაზეა ტერასებად შეფენილი. ქვემოთ მდ. შავშეთისწყლის მიმართულებით საკმაოდ ღრმა ხევია. სოფელს მოშორებით რამდენიმე კილომეტრში აქვს თავისი იაილები. დაახ. 12 კილომეტრის შემდეგ ავდივართ უსტამისის იაილაზე. უცებ მნახველის წინ იშლება ლამაზი და ვრცელი პლატო, რომელსაც ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან დაჰყურებს წყფ-

¹ მ. ფადავა მოსაზრებით ტოპონიმი – უსტამისი უნდა უკავშირდებოდეს ადამიანის საკუთარ სახელს: „ფურადლებას იქცევს თვით ტოპონიმი უსტამისი. იგი ადამიანის საკუთარ სახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული. უსტამი საკუთარ სახელად გვხვდება უცნობი ავტორის „ეკსტატი მცხეთელის წამებაში“, სადაც ვკითხულობთ: „და უსტამ, ციხისთავი მცხეთისამან, ისმინა მათი ეკსტათისთვის და მიავლინა ერთი მხედართავანი მოწოდებად ნეტარისა ეკსტათისა. და ვითარცა მივიდა მხედარი იგი, მრისხანედ ჰრქვა: – გიწვეს შენ ციხისთავი“. „ხოლო უსტამ ციხისთავი მან ჰრქვა მას...“. უსტამისი – ადგილი (სოფელი), რომელიც უსტამს ეკუთვნის“ (იხ. მ. ფადავა. შავშეთი ჩანაწერები. თბ. 2013, გვ. 87).

თის ციხე. XIX საუკუნეში უსტამისი და წიგნის ჯერ კიდევ ცალ-ცალკე სოფელს შეადგენდა. პოლკოვნიკ ვ. ლისოვსკის მიერ 1887 წელს შედგენილ ჭოროხის ხეობის სოფლების სიაში უსტამისში (ცხრილში მითითებულია შეცდომით – Устамель) უცხოვრია 6 ოჯახს (18 მამაკაცის და 27 ქალს), ხოლო წიგნისში 5 ოჯახს (24 მამაკაცს და 30 ქალს).²

სოფელ უსტამისის მოსახლეობა, უპირატესად, ქართულია. რამდენიმე ოჯახში ქალბატონებმა მხოლოდ ქართული იციან და ოჯახის წევრებთან მშობლიურ ენაზე ურთიერთობენ.³ სოფელში დღემდე შემორჩენილია გადმოცემა წიგნის ციხის თამარ მეფის მიერ აშენების შესახებ: „ქაზიმ მოლლოლი გვიმტკიცებს: „უსტამისის ყალბე თამარა დედოფალმა გააკეთა. ასფალტი არ იყო, იქიდან ხელი-ხელ მუუტანიან, ხელიდან ხელში ქვა მუუცემიან, ისე გუუკეთებან“.⁴

წიგნის ციხე მდებარეობს 1780 მეტრზე ზღვის დონიდან და მისი კორდინატებია: N-41°17'32.47"; E-42°11'26.09”.

ტოპონიმი

„მატიანე ქართლისას“ მმ ხელნაწერებში იხმარება ორივე ფორმა – წიგნის/წიგნის. A-ში იხსენიება ციხე „წიგნისისა“.⁵ სუმბატ დავითის ძესთან არის ფორმა „წიგნის“.⁶ ი. სიხარულიძის მითითებით, უფრო ძველი უნდა იყოს „წიგნისი“, რაც „წარაფთის“ სახენაცვალ ფორმას უნდა წარმოადგენდეს.⁷ წარაფი „არს ორთა ველთა შუა წვრილად და გრძლად ტყე ფიხხოვანი“.⁸ XIX-XX საუკუნეში იხმარებოდა ფორმა „წიგნის“. თანამედროვე რუკებზეც „წიგნის ციხეა“. ამ ფორმას ვანიჭებთ ჩვენც უპირატესობას.

² В. А. Лисовский. Чорохский край (Военно-статистический очерк), Тиф. 1887. ил. приложение, Список населенных мест Чорохского края

³ ეს დეტალი შენიშნული აქვს მკვლევარ მ. ფაღავას. იხ. მ. ფაღავა. შავშური ჩანაწერები, გვ. 85. აქვე გვსურს აღვნიშნოთ, რომ ბათუმის უნივერსიტეტის „ქართველოლოგიის ინსტიტუტის“ შავშეთის შესწავლის საქმეში დიდი სამუშაო აქვს ჩატარებული. ამ ინსტიტუტის მიერ ორგანიზებულმა ექსპედიციებმა ფასდაუდებელი მასალა შეაგროვა და გამოამუშურა. იხ. კრებ.: შავშეთი. თბ. 2011.

⁴ მ. ფაღავა. შავშური ჩანაწერები, გვ. 87.

⁵ მატიანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება. რ. მეტრეველის რედაქციით. თბ. 2008, გვ. 270.

⁶ სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. ქართლის ცხოვრება. რ. მეტრეველის რედაქციით. თბ. 2008, გვ. 374.

⁷ ი. სიხარულიძე. შავშეთ-იმერხევი. საისტორიო-გეოგრაფიის მასალები. ბათუმი. 1988, გვ. 52-53.

⁸ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. ტ. II. ავტორგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკონის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ. თბ. 1993, გვ. 365.

შესწავლის ისტორია

წეფთის ციხეზე ცალკე გამოკვლევა არ არსებობს. მართალია, მკვლევარები გადმოგვცემდნენ ციხის ისტორიის ცალკეულ ეპიზოდებს, მაგრამ უკანასკნელ ხანებამდე მისი აზომვა და კომპლექსური (ქართველი მეცნიერის ხელთ არსებული რესურსის გათვალისწინებით) შესწავლა ვერ ხერხდებოდა.

XIX საუკუნის II ნახევარში ქართველ მოგზაურთაგან პირველად წეფთის ციხის ლოკალიზება მოგვცა გიორგი ყაზბეგმა, თუმცა ძეგლი არ უნახავს: „ოპიზის შემოგარენში ერთი საათის სავალ გზაზე არის სოფლები ფორა და ბერთა. როგორც ამბობენ აქ შემონახულია დიდი ეკლესიის ნაშთები. ფორის იქეთ, ფხიკიურის გზაზე, არის დიდი, მაგრამ მიუდგომელი ციხის – წეფთის ნანგრევები. ჩვენ ვერ შევძელით დაგვეთვალიერებინა საქართველოს ძველი დიდებისა და ციხეების საოცარი შეთანაწყობა ამართლებს იმათ, ვინც ამ ერს აზიამი ქრისტიანობის ავანაგარდს უწოდებს“.⁹ გ. ყაზბეგი ასევე მოგვითხრობს საინტერესო ისტორიას, რომელიც მოხდა XIX საუკუნის შუა პერიოდში აჭარა-შავშეთის რეგიონში და რომელიც უკავშირდება წეფთის ციხეს.

სამწუხაროდ, წეფთის ნანგრევები მხოლოდ შორიდან დაათვალიერა ნ. მარმა. მეცნიერი მოგვითხრობდა თავის დღიურში: „აღმართი შემდეგაც გრძელდებოდა... რაც უფრო მაღლა მივდივართ, მით უფრო საუცხოო ხდება პანორამა, მით უფრო ღია ხდება ხედი ცეფთის (წეფთის) სიმაგრეზე იმერხვეითურთ (ეკლესიის ნანგრევებთან, მას ხეები ფარავდნენ). საოცარი პანორამა აღმართის ბოლო ფართობზე, საიდანაც გადაიშალა უზარმაზარი პორიზონტი... მარცხნივ აღმართულია ცეფთის მთა, გვირგვინით, ე.ი. სიმაგრით, რომლის ქვემოთ, მოედანზე სუსტადი სახება სოფ. ცეფთას სახლების სილუეტები. სოფელი უსტამისი, რომელიც კიდევ უფრო დაბლაა გაშენებული, უკვე არ ჩანს“.¹⁰

XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან ტაო-კლარჯეთის მიმართ ინტერესის გაზრდის პარალელურად ქართველი მეცნიერებები აქტიურად ინტერესდებიან შავშეთის სიძველეებით, თუმცა უსტამისელ ქართველებთან ყველაზე ხშირი სტუმარი ეთნოლოგები და ფილოლოგები იყვნენ. მამია ფაღავა მოკლედ აღ-

⁹ გ. ყაზბეგი. სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი. 1995, გვ. 103.

¹⁰ Георгий Мерчул. Жизнь св. Григория Хандзтийского. Грузинский текст. Введение, издание и перевод Н. Марра с дневником поездки в Шавшию и Кларджию. Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии. Кн. VII. СПб. 1911, გვ. 90; ნ. მარი. შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურები. რუსულიდან თარგმნა რ. დიასამიძემ. ბათუმი. 2015, გვ. 243; შ. ჯაფარიძე. ნიკო მარის მოგზაურობა შავშეთსა და კლარჯეთში. თბ. 1996, გვ. 125-126.

წერს წყეთის ციხეს: „ციხის ქონგურებს მივაღქვით. უსტამისის ციხიდან თვალწინ იშლება მთელი ხეობა, შორს შავშათიც მოჩანს. საკვირველია, ვინ გეგმავდა ამგვარ სტრატეგიულ ადგილებში ასეთი ციხეების აშენებას. ვინ სწავლობდა ასე დაწვრილებით ხეობებს და ყოველ მარჯვე ადგილას აშენებდა სადარაჯო ციხეებს. შედიხარ ხეობაში და ხედავ, რომ ყოველი კუთხე კონტროლდება. მეციხოვნეთა შეუმჩნევლად ძნელად თუ გაივლიდა ვინმე... კირითა და ღულაბითაა ნაშენები ციხე, უფრო – ნაციხარი. საუკუნეებს შეუწირავთ მისი ღიღება. ახლა ადამიანმაც გამოუცხადა ომი. ალთუნს ეძებენ და ამ ძიებაში ანგრევენ ჯერ კიდევ გადარჩენილ კედლებს. ოქროს ამო ძიებაში კი მშობლიურ მიწაზე შლიან წინაპართა ნაკვალევს, შთამომავლობას ართმევენ საამაფოს. მტრისაგან მოტყუებულნი, მტრობენ თავიანთ ისტორიას, სხვის წისქვილზე ასხამენ წყალს... ციხის ქვემოთ რაღაც ნაგებობაა, თაღოვანი გადახურვით, უკვე ჩამოქცეული და გავერანებული. გვირაბისმაგვარი ნაშენი, სიგრძე 24 ნაბიჯი, შუაზე გატიხრულია. პირველი საკანი შედარებით ღიღია – 16 ნაბიჯი, მეორე შედარებით პატარა – 8 ნაბიჯი. სიგანე 6 ნაბიჯია.“¹¹

2008 წელს წყეთის ციხე მოინახულა დ. ბერძენიშვილმა: „კლდეზე ციხე მოჩანს. მის ძირში სოფ. წყეთია, ე.ი. ესაა წყეთისციხე... ციხე საკმაოდ შთამბეჭდავია. დიდი მრგვალი კოშკის წყობა საშუალო ზომის ქვებისაა, რეგულარულად. შესასვლელი ჩამონგრეულია. მეორე, O კოშკის S-ით მცირე ეკლესიის ნაშთია დაახლ. 3X2 მ. წყობა აქაც ციხისაა. მის სამხრეთით, ეკლესიის იატაკის დონეზე თაღოვანი სათავსის ნანგრევია, რ-საც კედლები შიგნიდან შელესილი აქვს. წყლის რეზერვუარად ჩავთვალე. SW-ით არის მესამე კოშკის ორმოც. აქედან შესანიშნავად ჩანს ორივე ხეობის სოფლები, იქ გამავალი გზები და, რაც მთავარია, ციხე აკონტროლებს ორი მეზობელი ხევის შემაერთებელ გზას... შერჩენილია თაღოვანი გადახურვის მოგრძო შენობა, უსარკმელოდ, ოღონდ N კედელში ჩანს სათოფეები. პირველი დარბაზიდან შედიხარ მეორეში, სწორკუთხა გასასვლელით. ის უფრო ვრცელი მეჩვენა. ესეც თაღოვანი სათავსია, რომლის ყრუ, მიწაში ჩამჯდარი კედელი ოქროსმადიებლების მიერაა ჩამონგრეული. ორსავე დარბაზში ჭურების ნატეხები სალტეიანია. ე.ი. პროვიანტისა და სითხის საწყობი უნდა ყოფილიყო მეციხოვნეთათვის, რომელიც გვიან შუა საუკუნეებშიც მოქმედებდა. ქვევით წყეთიბარია.“¹²

¹¹ მ. ფაღავა. შავშური ჩანაწერები, გვ. 86-87.

¹² დ. ბერძენიშვილი. მეხუთე ექსპედიციის დღიური (ტაო-კლარჯეთის 2008 წლის ექსპედიციის დღიური). კრებ.: ანდრია პირველწოდებულის ნაკვალევზე. თბ. 2009, გვ. 73-74.

წევთის ციხის მეტ-ნაკლბად სრულყოფილი აღწერა მოგვცა შ. მამულაძემ თავის ნაშრომში – „შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები“, რომელიც შევიდა კრებულში „შავშეთი“.¹³ ავტორი მიმოიხილავს როგორც ციხის ადგილმდებარეობას, ასევე გვამდევს საფორტიფიკაციო ნაგებობის დაწვრილებით აღწერას: „ციხის ტერიტორიიდან ქედი უცებ მკვეთრად ეშვება ფრიალო კლდეებით შავშეთისწყლისაკენ. იგი თავისი ხელსაყრელი ადგილმდებარეობის გამო ბატონობს მთელ ხეობაში. იშვიათად თუ მოიძებნება საფორტიფიკაციო ნაგებობა, საიდანაც ასე კარგად ჩანდეს ხეობა ოთხივემხრივ. აღმოსავლეთით შესანიშნავად ჩანს შავშეთ-იმიერხევის წყალგამყოფი ქედი თავისი ხევ-ხუეებითა და სოფლებით. კარგად ჩანს მთლიანი შავშეთის ხეობა სათავეებამდე, არტაანისაკენ გადასასვლელი გზები, არსიანის მთათა სისტემა. ასევე აჭარა-შავშეთის მთების ფერდობებზე შეფენილი სოფლები ალპური საძოვრების ჩათვლით... შეიძლება ითქვას, იგი მთლიანად აკონტროლებს ისტორიული შავშეთის ქვეყანას. იგი აჭარა-შავშეთის და არსიანის მთებით შექმნილ ქვაბულში არსებულ მთელ ტერიტორიას ფარავს და აქცევს თავის სივრცეში. ციხე შავშეთის ქვეყნის ერთიანი თავდაცვის სისტემის ჯაჭვის ძირითადი ნაგებობაა, საიდანაც კარგად მოჩანს შავშეთის ქვეყნის ყველა ძირითადი ციხე. ციხის გალავნის კედლების წყობა ძირითადად შედგება გრანიტის მსუბუქად დამუშავებული კვადრებისაგან. წყობა რეგულარულია და შემაკავშირებლად კირხსნარის მკვრივი და სქელი მასაა გამოყენებული. ციხის გალავნის შიგნით მოქცეულ ტერიტორიაზე ქვის თუ ლუღების დიდი ზომის ფრაგმენტებიდან ჩანს, რომ აქ უნდა ყოფილიყო სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები. ისინი დროთა განმავლობაში დანგრეულა. ზოგიც იქაურ „არქეოლოგებს“ – განძისმაძიებლებს დაუნგრევიათ“.¹⁴ შ. მამულაძის მითითებით, „ციხე საკმაოდ ადრეული ნაგებობა ჩანს. იგი შეიძლება დაახლოებით VIII-IX საუკუნეებით დათარიღდეს“.¹⁵ წევთის ციხეს მოკლე საენციკლოპედიო სტატია ეთმობა წიგნში: „ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი“.¹⁶

¹³ შ. მამულაძე. შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები. კრებ.: შავშეთი, გვ. 49-53.

¹⁴ შ. მამულაძე. შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები, გვ. 49-51.

¹⁵ შ. მამულაძე. შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები, გვ. 53.

¹⁶ გ. გამყრელიძე, ზ. ბრაგვაძე, დ. მინდორაშვილი, მ. კვაჭაძე. ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი. თბ. 2013, გვ. 610.

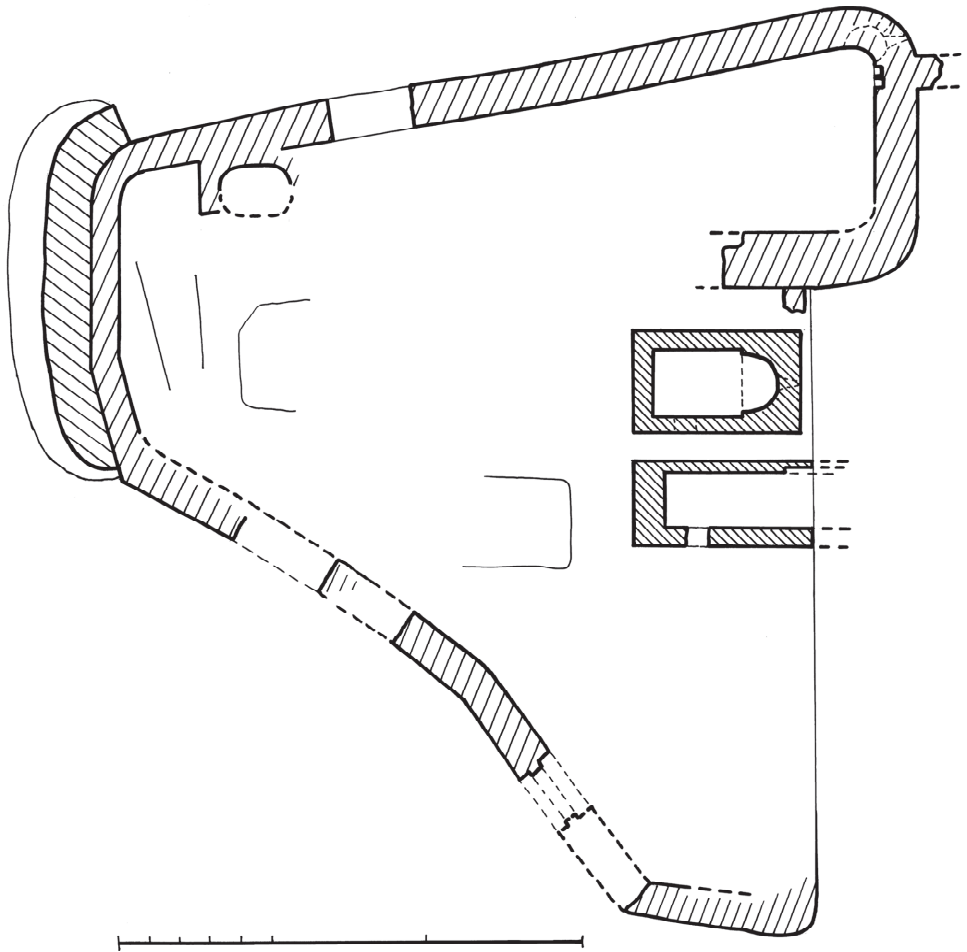
ციხის გარემო

წყფთის საფორტიფიკაციო ნაგებობა კლდოვან თხემზეა აგებული და შავშეთისწყლისა და იმერხევისწყლის ხეობებს გადაჰყურებს. იგი აღმოსავლეთიდან დასავლეთითა განვრცობილი და უკიდურეს წერტილთა შორის 32 მეტრია. ჩრდილოეთიდან სამხრეთის მიმართულებით კი ყველაზე ფართო ადგილას 29 მეტრია. ციხის გალავანი საკმაო საინტერესო კონფიგურაციისა და მთლიანად მიუყვება თხემს, ისე რომ, ფაქტობრივად, მთელი სივრცე ათვისებულია. უშუალოდ ციხის ტერიტორია 450 მ შეადგენს. მართალია, წყფთის ციხე არქეოლოგიურად შესწავლილი არ არის, მაგრამ „შავი არქეოლოგიის“ „დახმარებით“ ციხის მისასვლელთან, სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ქვედა ტერასაზე ჩანს პატარა ნაშენის კვალი. ასევე თავდაცვითი ნაგებობის ერთი მწკრივი შეიძლება ყოფილიყო ციხის ღონიდან ოღნავ ქვემოთ, აღმოსავლეთ მხრიდან მოყოლებული, სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. ამაზე უნდა მეტყველებდეს ციხის სამხრეთ გალავანში პატარა კარის არსებობა (სიგანე 2,5 მეტრი). ციხის ქვედა ტერასების ათვისება თავდაცვითი თვალსაზრისით იყო ნაკარნახევი.

წყფთის ციხეში მოხვედრა შესაძლებელია ჩრდილო-დასავლეთიდან. ციხის მასშტაბები გვაფიქრებინებს, რომ ეს უფრო დედაციხე უნდა იყო. ამ აზრს ისიც ამყარებს, რომ ციხის გარშემო, მის ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით შეიმჩნევა ცალკე მდგომი შენობის ნანგრევი, ასევე ოღნავ მოშორებით შემორჩენილია კოშკის საფუძველი.

წყფთის ციხე საკმაოდ დანგრეულია, მხოლოდ ფუნდამენტის ღონეზე განირჩევა შენობების ნაშთები. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ბევრ საინტერესოს გამოავლენს, თუმცა დღეისათვის „შავი არქეოლოგები“ უფრო აქტიურობენ. ციხის გალავანი მორღვეულია და მისი მასშტაბების წარმოდგენა ჭირს, თუმცა ყველაზე მაღალ წერტილში შემორჩენილი კედლის სიმაღლე 9 მეტრს აღწევს. კედლის სისქე სხვადასხვა მონაკვეთში განსხვავებულია და 1 მეტრიდან 2.1 მეტრამდე მერყეობს. ყველაზე უფრო მასიური ჩანს გალავნის დასავლეთ მონაკვეთი, რომელიც ციხესთან მისასვლელ გზას გადაჰყურებს. სწორედ ამიტომაც ეს სექტორი ყველაზე უფრო კარგად არის დაცული. წყფთის ციხეს რამდენიმე გადაკეთების კვალი ამჩნევია. განსაკუთრებით ციხის გალავნის დასავლეთ ნაწილს, სადაც კედელი გაფართოებულია და გარედან ნახევარწრიული კოშკის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამიტომაც ამ ნაწილში სხვადასხვა სამშენებლო წყობა შეიმჩნევა. ციხის გადაკეთება ბუნებრივი პროცესია, რამეთუ დროთა განმავლობაში წყფთის ციხე მრავალგზის იქნებოდა დანგრე-

ული და შემდეგ საფუძვლიანად განახლებული. ეს პროცესი უცხო არ არის ზოგადად საფორთიფიკაციო ნაგებობის ისტორიაში. რაც შეეხება დასავლეთ სექტორს აქ საქმე სხვაგვარადაა. ამ მხრიდან უფრო ადვილი მისასვლელი იყო და შესაბამისად, უფრო მეტად გაამაგრეს, თუმცა, ჩვენი აზრით, გალავნის გასქელება უფრო ცეცხლსასროლი იარაღის გამო უნდა მომხდარიყო.

წუფთის ციხე. გეგმა შეადგინა გიორგი ბაგრატიონმა

წეფთის ციხე. გალაენის დასავლეთ მონაკვეთი

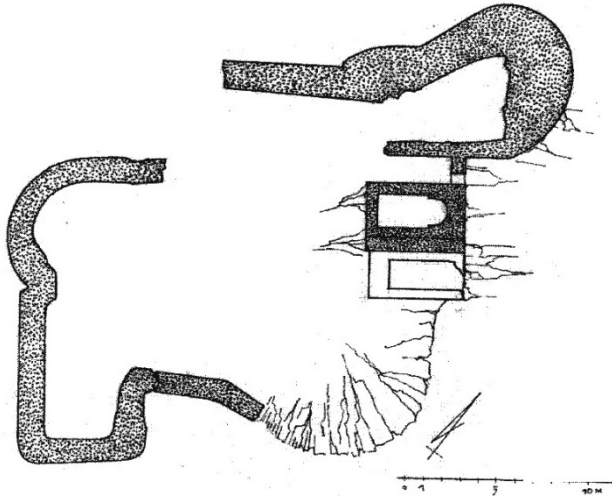

წეფთის ციხე. ეკლესიის ნანგრევები

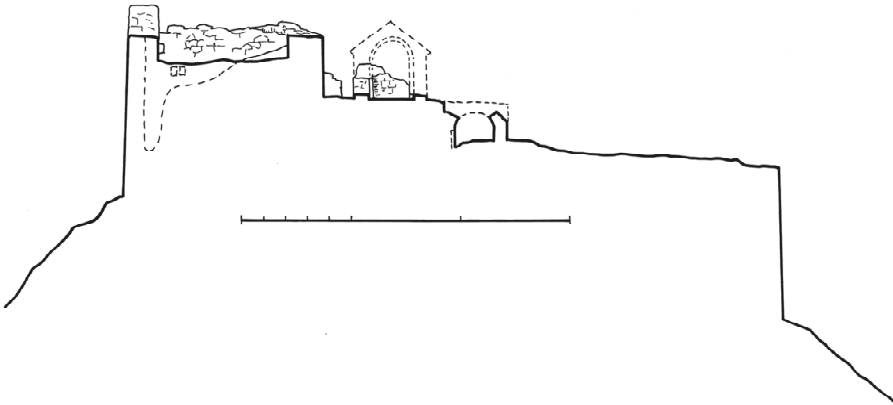
ციხეში შესვლისთანავე აღმოსავლეთით მდებარეობს გალაგნის კედელში ჩართული კოშკი. მისი ქვედა სართული მიწით არის ამოვსებული. თავისი მოყვანილობით ის მართკუთხედის ფორმისაა. აღმოსავლეთ ნაწილი, რომელიც ხევს გადაჰყურებს 5.8 მ. სიგანისაა, მაშინ, როცა დასავლეთით კოშკის კედლები 5 მეტრამდე ვიწროვდებიან. ამ მონაკვეთში გალაგნის სისქე 1.6-1.8 მ. მერყეობს. კოშკის გარედან აღმოსავლეთის მხარეს პატარა ნაშენის კვალია, რომელიც შეიძლება ყოფილიყო ერთი თავდაცვითი ხაზი, რომელიც წევთის ციტადელს აღმოსავლეთიდან მიუყვებოდა, რამდენიმე მეტრის ქვემოთ არსებულ კლდოვან ბაქანზე და რომელიც ვრცელდებოდა სამხრეთის მიმართულებითაც. დღეს ამ კედლის ნაკვალევი აღარ არსებობს, მაგრამ შეიძლება თავისი აღმავლობის დროს წევთის პატრონს ასეთი ორმაგი თავდაცვითი ხაზი ციხის აღმოსავლეთ სექტორში შეექმნა, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ მხარეს ციტადელს ღრმა ხევი აკრავს. ციხის გალაგანი ყველგან ერთი სისქის არ არის, მაგრამ მაინც და მაინც დიდი განსხვავება არ შეიმჩნევა და დაახ. 1.3-1.4 მეტრს შორის მერყეობს.

კოშკს სამხრეთით ერთნაგვანი ეკლესიის ნანგრევია (3.3-5.5 მეტრი), რომელსაც სამხრეთიდან საძვალე აქვს მიდგმული.

ყველაზე რთული ციხის დასავლეთ ნაწილის რეკონსტრუქცია. აქ გალაგანს ისეთი კონფიგურაცია აქვს, რომ შეიძლება წაგრძელებული კოშკის მაგვარი ყოფილიყო, თითქოს ამ აზრს ამყარებს ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთში გალაგნიდან 1.5 მ. მეტი შვერილის არსებობა, მაგრამ გრძელდება თუ არა ის სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით, გალაგნის მეორე მხარემდე არ ვიცით. თუ დავუშვებთ, რომ ასეთი კედელი არსებობდა, მაშინ დაახლ. 2.6 მეტრის სიგანისა და 10 მეტრის სიგრძის კოშკს მივიღებთ. ყოველ შემთხვევაში ვარაუდის სახით შეიძლება ამის დაშვება. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ შ. მამულაძე ვარაუდობს წევთის ციხეზე მეორე კოშკის არსებობას სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში. მის ნარკვევს დართული აქვს გ. ყიფიანის მიერ შედგენილი ციხის გეგმა, სადაც ციხის ეს მონაკვეთი ოდნავ სხვაგვარადაა წარმოდგენილი – თითქოს ციხის დასავლეთ გალაგნის ნახევარწრიული კედელი სამხრეთით ვრცელდება და კოშკის მოყვანილობას ქმნის. ჩვენმა ექსპედიციამ ამ კოშკის არსებობა ვერ დაადასტურა. დასავლეთიდან სამხრეთით ციხის გალაგანი თხემს მიუყვება და ის არ ქმნის კუთხოვან სივრცეს, რომელიც შეიძლება კოშკად მივიჩნიოთ. წევთის ციხის დასავლეთ სექტორში, როგორც ითქვა, შეიძლება მთლიანად 10 მეტრის სიგრძის კოშკი ყოფილიყო, მაგრამ არქეოლოგიური შესწავლის გარეშე ამ მოსაზრების გადაჭრით თქმა ჭირს.

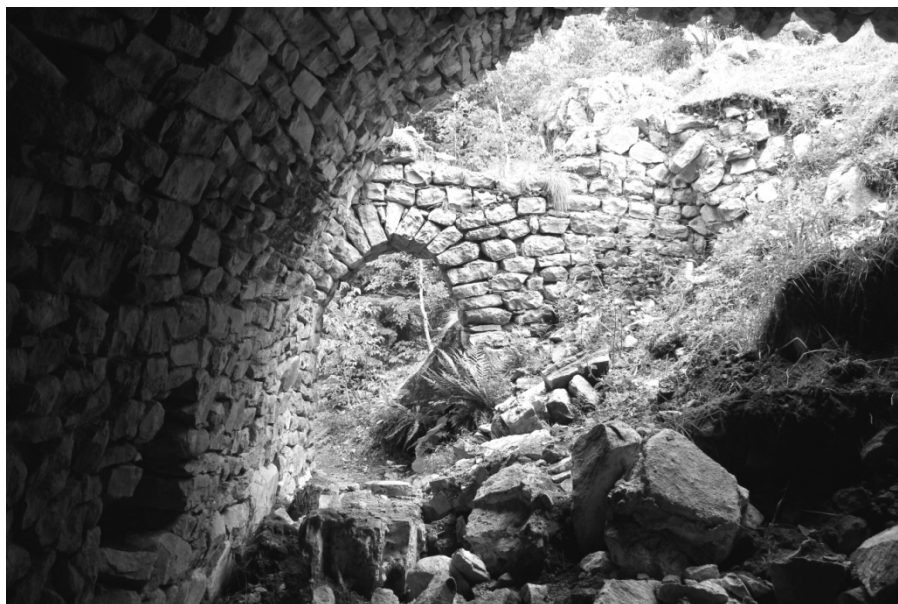

წეფთას ციხე. გეგმა შეადგინა გ. ყიფიანმა

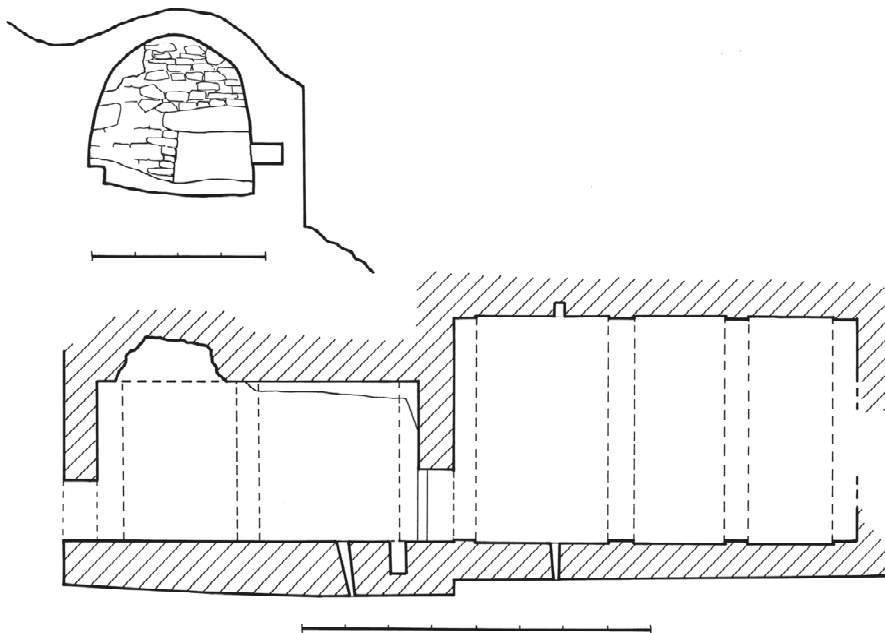

წეფთას ციხე. ჭრილი. შეადგინა გიორგი ბაგრატიონმა

წეფთის ციხის ტერიტორიაზე შეიმჩნევა სულ მცირე ორი სხვადასხვა ნაგებობის ნაკვალევი. სამწუხაროდ მათი ფუნქციური დანიშნულების გარკვევა ვერ ხერხდება.

წეფთის ციხე. სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობის ნანგრევები

წეფთის ციხე. სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობის ჭრილი.
შეადგინა გიორგი ბაგრატიონმა

წეფთის ციხის გალავნის გარეთ, ჩრდილო-დასავლეთ სექტორში, ათი-ოდე მეტრით დაბლა ოროთახიანი ნაგებობაა, რომელსაც შ. მამულაძე პირობითად ღვინის სახლად – „მარნად“ მიიჩნევს.¹⁷ მ. ფაღავა კი თვლის, რომ ეს „მეციხოვნეთა საცხოვრებელი იყო, შეიძლება – საკუჭნაო ან სხვა მისთანა დანიშნულების საკნები“.¹⁸ დ. ბერძენიშვილიც მას სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობად თვლის – პროვიანტისა და სითხის საწყობად.¹⁹

ამ ერთსართულიანი დარბაზული ნაგებობის დანიშნულება საკამათოა. აშკარაა, რომ ის სამეურნეო ფუნქციას უნდა ასრულებდეს, მაგრამ მის მარნად მიჩნევა გამორიცხულია. ამის არავითარი კვალი არ შეიმჩნევა. სამშენებლო ტექნიკით მისი დათარიღება შესაძლებელია განვითარებული შუა საუკუნეებით. დარბაზი ორი სათავსისაგან შედგება და მისი საერთო სიგრძეა 18.9 მ (შიდა სივრცე 17.3), ხოლო სიგანის დადგენა ვერ ხერხდება, რამეთუ აღმოსავლეთ კედელი მთლიანად მიწის პირასაა ამოყვანილი. გადახურვა კამაროვანი კონსტრუქციული ელემენტით არის შესრულებული. საყდენ კედლებიდან ნახევარწრიული კამარა გადადის. პირველ დარბაზში (გველისხმობთ ჩრდილოეთ ოთახს, რომელიც შედარებით მცირეა) კამარის უმაღლესი წერტილი არსებული მიწის დონიდან 3.3 მეტრზეა, თუმცა იმ დროს, როდესაც ეს ნაგებობა თავის ფუნქციას ასრულებდა იატაკი გაცილებით დაბლა იქნებოდა, რამეთუ ჩამორეცხილმა მიწამ და ნაშალმა ქვამ პირველი ოთახის იატაკი მთლიანად დაფარა. დარბაზის შიდა სივრცის ზომებია: სიგანე 3.2 მ და სიგრძე 7.3 მ. ორ დარბაზს ერთმანეთთან პატარა გასასვლელი აკავშირებს. კარის ღიობის ზღუდარად გამოყენებულია მასიური ლოდი. კარის სიმაღლის დადგენა დღეისათვის ჭირს. ნაშალმა ღიობი თითქმის ამოავსო. გასასვლელის ზომებია: სიმაღლე მერყეობს 1.1-1.25 მეტრს შორის, ხოლო სიგანე 1.25 მეტრი. მეორე დარბაზი უფრო ვრცელია. მისი სიგრძე 9.2 მეტრია, ხოლო სიგანე 5.2 მეტრი.

ამ დარბაზული ნაგებობიდან პატარა ბილიკით გავდივართ ჩრდილოეთით კლდოვან ტერასაზე, სადაც ცალკე მდგომი კოშკი უნდა მდგარიყო, რომელიც იმერხევის ხეობას პირდაპირ გადაყურებს. ციხიდან იგი დაახ. 50-60 მეტრითაა დაშორებული. დღეისათვის მხოლოდ მცირე ნაშენი შეიმჩნევა. გეგმა არ იკითხება, მაგრამ ამ ტერასას იმდენად მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილმდებარეობა აქვს, რომ მისი დაცვა აუცილებელი იყო. ეს კოშკი აღ-

¹⁷ შ. მამულაძე. შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები, გვ. 52.

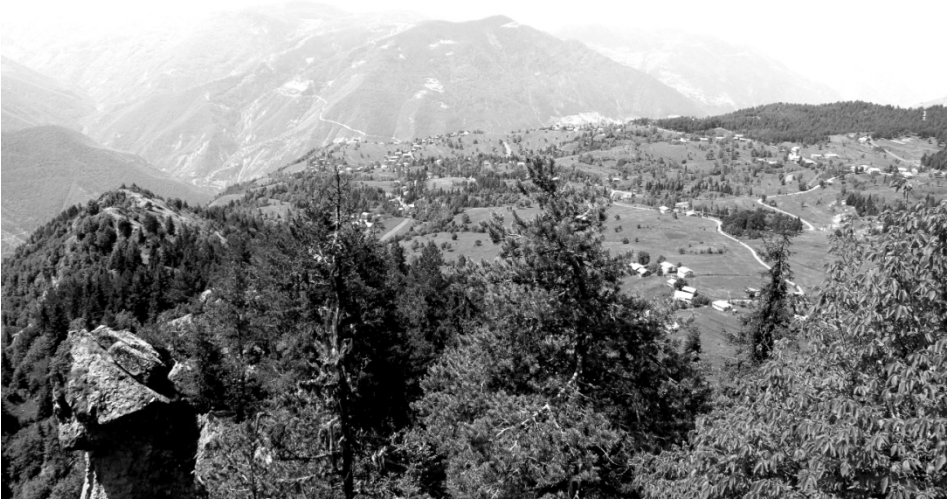
¹⁸ მ. ფაღავა. შავშური ჩანაწერები, გვ. 87.

¹⁹ დ. ბერძენიშვილი. მეხუთე ექსპედიციის დღიური, გვ. 74.

ბათ დედა-ციხეს პირდაპირ გალავნით არ უკავშირდებოდა. დღეისათვის ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ იგი ცალკე მდგომი უნდა იყოს, თუმცა კომქსა და ციხეს შორის არსებული დარბაზული ნაგებობა გვაფიქრებინებს, რომ ზოგადად მთელი ტერიტორია ჩრდილო-დასავლეთ კომქიდან ციხემდე ერთიანი შეკრული სივრცე შეიძლება ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში წყფთის ციხის ტოპოგრაფია იცვლება, მაგრამ საბოლოო დასკვნების გამოტანამდე კომპლექსური არქეოლოგიური კვლევა-ძიებაა საჭირო.

რა იყო წყფთის ციხის დანიშნულება? ის მართალია ბატონობს არემარეზე, მაგრამ ამას გარდა მას ჰქონდა კონკრეტული მისია – ჩაეკეტა ის მაგისტრალეები, რომელიც ჭოროხის ხეობიდან გადმოდიოდა იმერხევისა და შავშეთისწყლის მიმართულებით. ეს გზა-ბილიკები დღესაც არსებობს და ადგილობრივების თქმით, ძველად მათი მეშვეობით უკავშირდებოდნენ ჭოროხის ხეობას, მაჭახელას და შავი ზღვის ნავსადგურებს. აქვე ვიტყვით, რომ შუა საუკუნეებში მდინარის პირას გზების გაყვანა ურთულეს საინჟინრო გადაწყვეტას მოითხოვდა და ადვილი არ იყო. ამ დროს, ძირითადად, გზები მიუყვებოდა მთის ფერდობებს და მხოლოდ ხეობიდან ხეობაში გადასვლის მიზნით ეშვებოდა მდინარესთან. ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ მდინარის პირას გზა არ გადიოდა. რა თქმა უნდა, სადაც ამის საშუალება იყო, ბუნებრივია, საგზაო ინფასტრუქტურა შედარებით სწორ რელიეფს მიუყვებოდა, მაგრამ შავშეთ-კლარჯეთ-ტაოს რეგიონში მდინარეები ხშირად კლდოვან კანიონებს შორის მიედინება, სადაც გზის მოწყობა შეუძლებელი იყო. ზოგადად, ჩვენ საკვლევ რეგიონებში გზების შესწავლა მეტად მნიშვნელოვანია ტაო-კლარჯეთის ციხე-სიმაგრეთა სისტემის კვლევისას. რაც შეეხება წყფთის ციხის სამხედრო-სტრატეგიულ დანიშნულებას, ფაქტობრივად, ეს არის ციხე-სიმაგრე, რომელიც არა მარტო ლოკალურ არეალზე ბატონობს, არამედ მისი მეშვეობით შეგიძლია აკონტროლო საკმაოდ დიდი სივრცე, ერთის მხრივ, არტაან-შავშეთის დამაკავშირებელი უღელტეხილიდან, კლარჯეთის საზღვრამდე და, ცალკე, იმერხევის ხეობის მიმართულებით აჭარასა და ჭოროხის ხეობაში გადასასვლელებამდე.

ცალკე უნდა ვისაუბროთ უშუალოდ წყფთის ციხის შემავალი ქვეყნის შესახებ. როგორც ითქვა, დასახლებული პუნქტი ციხის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილშია. რა თქმა უნდა, ეს უნდა ყოფილიყო ადგილობრივი ფეოდალის კუთვნილება და მისი მეურნეობის ნაწილი. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ წყფთის მიკროქვეყანა მარტო ამ სოფლისგან არ იქნებოდა შემდგარი. წყფთის ციხე ბატონობს არა მარტო ამ მთის ფერდობებზე შეფენილ სოფლებზე, არამედ მდ. შავშეთისწყლის გადაღმა მხარეზეც. ამდენად, რამდენიმე სოფელი ქმნიდა წყფთის მიკროქვეყანას, რომელიც ასრულებდა ერთგვარ კარიბჭის როლს შავშეთისათვის.

წეფთის ციხის სამხრეთით არსებული დასახლება

ხედი შავშეთისწყლის ხეობაზე წეფთის ციხიდან

წეფთის ციხის წარსულიდან

წეფთის ციხე, მართალია, X-XI საუკუნის მოვლენებისას იხსენიება, მაგრამ მისი აგება გაცილებით ადრე უნდა მომხდარიყო. ის იმდენად სტრატეგიულ სიმაღლეზეა აღმართული, რომ ამ ადგილას შეუძლებელია საფორტიფიკაციო ნაგებობა უძველეს დროიდან არ ყოფილიყო. არაბთა შემოსევის შემდეგ, ისევე როგორც კლარჯეთ-შავშეთის სხვა გამაგრებული ადგილები გავერანდა და დაიცალა. მათი აღდგენა IX საუკუნეში აშოტ I კურაპალატის მოღვაწეობას უნდა უკავშირდებოდეს და, შესაბამისად, წეფთის ციხეც ამ დროს უნდა აღორძინებულიყო.

წეფთის/წერეფთის ციხეს იხსენიებს „მატიანე ქართლისას“ ავტორი და სუბმატ დავითის ძე. პირველად მაშინ, როდესაც ამ ციხეს გურგენ ბაგრატიის ძემ, დავით კურაპალატის ჯარისაგან დევნილმა, შეაფარა თავი და, მეორეჯერ, 1028 წლის მოვლენებისას.

„მატიანე ქართლისას“ მიხედვით აფხაზთა სამეფოსი საქმეების მოგვარების შემდეგ ბაგრატ III-ს გადაუწყვეტია რატი ბაღვაშის დამორჩილება. ბაგრატ III მცდელობა, რომ კლდეკარის ერისთავი შეპყრო, უშედეგოდ დასრულდა. ამან პროცესების კიდევ უფრო მეტი ესკალაცია გამოიწვია. ბაგრატ III-მ თავისი ჯარებით თრიალეთზე ილაშქრა და კარუშეთს დადგა. ამ დროისათვის უმოქმედოდ არც რატი იყო. „მატიანე ქართლისას“ და ასოლიკის ცნობებიდან ჩანს, რომ გარკვეული სამუშაო კლდეკარის ერისთავსაც ჩაუტარებია. პირველი, რაც რატი ბაღვაშმა გააკეთა იყო ის, რომ მან დავით კურაპალატთან მოციქული გაგზავნა და თან შეუთვალა, რომ ბაგრატი „არასადა წარვალს სხუაგან, არამედ განმზადებულ არს სიკუდილად შენდა“.²⁰ ბაღვაშის სურვილი აბსოლუტურად გასაგებია. მისი მიზანია ბაგრატ III-სთან კონფლიქტში ჩართოს იმიერ ტაოს მეფე დავით კურაპალატი. მართლაც ეს უკანასკნელი აქტიურად გამოეხმაურა რატი ბაღვაშის მოწოდებას და სამხედრო სამზადისს შეუდგა. ქართულ-სომხური წყაროების ანალიზიდან ჩანს, რომ იმიერ ტაოს მეფეს საკმაოდ დიდი კოალიცია შეუდგენია. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით დავითის ბანაკში იყვნენ სომეხთა მეფეები და ამიერ ტაოს მეფე ბაგრატ II რეგვენი, ბაგრატ III-ის პაპა. ისტორიკოსის თქმით: „დავით კურაპალატი წარმოვიდა მსწრაფლ, მოუწოდა ლაშქარსა თვისსა და უკმრო ყოველთა მეფეთა სომხითისათა. და მაშინ ჯერეთ ცოცხალ იყო პაპად ბაგრა-

²⁰ მატიანე ქართლისაი. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 270.

ტისი, ბაგრატ ქართველთა მეფე; იგიცა მოვიდა დავით კურაპალატისა წინა-
შე... მოვიდეს და დადგეს დღევს სპითა დიდითა“.²¹ სომეხი მემკვიდრე ასლ-
იკი უფრო აკონკრეტებს სომეხ მეფეთა ვინაობას – ლაშქრობაში დავითის
მხარეზე ყოფილან სუმბატ სომეხთა მეფე, ძმითურთ გაგიკით და კარის (ყარ-
სის) მეფე აბასი.²² როგორც ვხედავთ, დავითის გარშემო საკმაოდ დიდი კო-
ალიცია შემდგარა. მართალია „მატიანე ქართლისას“ ავტორს სურს ეს დაპი-
რისპირება წარმოაჩინოს, როგორც რაღაც გაუგებრობა, მაგრამ ფაქტი ერთია,
ქვეყანა აშკარა სამოქალაქო დაპირისპირების პირას აღმოჩნდა. მიუხედავად
ქართველი მემკვიდრის მცდელობისა, ის მაინც ვერ მალავს, რომ კონფლიქტი
შეიარაღებულ დაპირისპირებად იქცეოდა. ბაგრატ III კარუშეთს იღვა. და-
ვით კურაპალატი თავისი კოალიციით კი ჯავახეთში დღევს დაბნაკდა. ამას-
ობაში ბაგრატ III-ს მამა გურგენი, შავშეთიდან ლაშქრით დაიძრა შვილის
დასახმარებლად. „მატიანე ქართლისას“ მოგვითხრობს: „და შეკაზმულ იყო
გურგენ, მამა ბაგრატისი, მისლვად შვილისა თვისისა თანა. ხოლო დავით
კურაპალატი წარმოვიდა მსწრაფლ, მოუწოდა ლაშქარსა თვისსა და უკმო
ყოველთა მეფეთა სომხითისათა. და მაშინ ჯერეთ ცოცხალ იყო პაპად ბაგრა-
ტისი, ბაგრატ ქართველთა მეფე; იგიცა მოვიდა დავით კურაპალატისა წინა-
შე, რამეთუ ემინოდა ძისა თვისისა გურგენისგან წაღებასა მეფობისასა. მოვი-
დეს და დადგეს დღევს სპითა დიდითა, რომელთა არა იყო რიცხუ, და გაგ-
ზავნა ლაშქარნი გურგენს ზედა. მიეგებნეს წინა გურგენს, და შეიბნეს გარ-
დათხრილთა, თავსა შავშეთისასა; გააქციეს გურგენ, და შთაიხუეწა მეოტი
და შევიდა ციხესა წიგნისასა“.²³ როგორც ვხედავთ, დავით კურაპალატს
გურგენ მეფის წინააღმდეგ ლაშქარი გაუგზავნია. ბრძოლა მოხდა „გადათ-
ხრილთა... თავსა შავშეთისასა“.²⁴ ეს ტოპონიმი დღევსათვის უკვე დაკარგუ-
ლია. სავარაუდოდ ეს ადგილი უნდა ყოფილიყო შავშეთიდან სამცხისკენ გა-
დაძვალ გზაზე. ამას ის გვაფიქრებინებს, რომ დამარცხების შემდეგ დევნილი
გურგენი „შთაიხუეწა“ წიგნის ციხეში. ეს უკანასკნელი პუნქტი კი იმერ-
ხეშია, კლარჯეთისაკენ მიმავალ გზაზე. წიგნთა და „გარდათხრილი“ ერთმა-
ნეთისგან დაშორებული გეოგრაფიული ადგილებია. სწორედ ამიტომაც, შეიძ-

²¹ მატიანე ქართლისაი. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 270.

²² Всеобщая история Степаноса Таронского – Асохика по прозванию, писателя XI столетия. Перевод с армянского и объяснения Н. Эминим. М. 1864, гл. 181.

²³ მატიანე ქართლისაი. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 270.

²⁴ მატიანე ქართლისაი. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 270.

ლება ვივარაუდოთ, რომ ერთი თუ შავშეთის უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში მდებარეობდა (წყფთა), მეორე მის მოპირდაპირე აღმოსავლეთ სექტორში „თავსა შავშეთისას“ უნდა ვეძიოთ. კლარჯეთიდან გზა წყფთის ციხის გალით შედიოდა შავშეთში და აქედან ის სხვადასხვა მიმართულებით იტოტებოდა. გზის ერთი განშტოება სამცხეში გადადიოდა, რომლითაც, სავარაუდოდ, უნდა ესარგებლა გურგენს, რომელიც ბაგრატ III დასახმარებლად მიემართებოდა.

„მატიანე ქართლისას“ ეს პასაჟი კარგად მიუთითებს წყფთის ციხის სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე, მის შეუვალობაზე. დევნილი გურგენისთვის ამ მომენტში ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ყველაზე უსაფრთხო ადგილას შეეფარებინა თავი და ასეთად, მან წყფთის ციხე აირჩია.

მეორეჯერ ამ ციხის შესახებ ცნობები გვხვდება ბაგრატ IV-ს გამეფებისას სამხრეთ საქართველოში დატრიალებული მოვლენების ჟამს, როდესაც წყფთის ციხის პატრონი – არჯევან ჰოლოლას ძე ბიზანტიელთა მხარეზე გადავიდა და ციხე მტერს ჩააბარა. 1028 წელს ბიზანტიელებმა ისარგებლეს ბაგრატ IV-ს გამეფებით და სამხრეთ საქართველოში ილაშქრეს. მტერმა თრიალეთ-ჯავახეთი მოარბია, მაგრამ დიდი წინააღმდეგობის გამო უკან გაბრუნდა. მცირე ხნის შემდეგ დაპირისპირების ეპიცენტრმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გადაინაცვა – კლარჯეთსა და შავშეთში. „მატიანე ქართლისას“ მოკვითხრობს: „მოვიდა (ბიზანტიელთა სარდალი, ჯ. ს.) თრიალეთს, ციხესა ქუეშე კლდეკართასა; მას ჟამსა ჰქონდეს ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავსა, ძესა ლიპარიტისასა. შემოკრიბნა სხუანიცა აზნაურნი, დაუდგეს განძათა და შეებნეს ციხესა ქუეშე. რაჟამს იხილა პარკიძანოზმან, რომელ ვერას ავნიებდა, შეიქცა გარე. მასვე ჟამსა წარვიდა ჩანჩახი ფალელი საბერძნეთს, მისცა ციხე გარყლობისა, მიერთო ბერძენთა, და არჯევან ჰოლოლას ძემან მისცა ბერძენთა ციხე წერეფთისა“.²⁵ ეს ორი დიდი აზნაური, ჩანჩახი ფალელი და არჯევან ჰოლოლას ძე შავშეთ-იმერხევის საკმაოდ გავლენიანი ხელისუფალნი იყო და მათი ბიზანტიელთა მხარეზე გადასვლა უდავოდ იმოქმედებდა ძალთა თანაფარდობაზე ამ რეგიონში. ამასთანავე საფიქრებელია, რომ წყფთისა და გარყლობის ციხის მფლობელთა გარდა, სხვა წვრილ-წვრილი აზნაურებიც ბევრი გადავიდოდა ბიზანტიელთა მხარეზე. ქართველ ფეოდალთა მიერ ციხეების ბერძნებზე გადაცემის ფაქტი თავისთავად საინტერესოა, მაგრამ უფრო მეტ ნათელს მოჰყენს საკვლევ საკითხს იმის გარკვევა, თუ რაში გა-

²⁵ მატიანე ქართლისაჲ. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 278-279.

მოიხატა გარყლობისა და წყეფთის ციხის ბიზანტიელებისადმი „მიცემა“. გარდა იმისა, რომ თავად ჩანჩახი ფალელი და არჯევიან პოლოლას ძე გადავიდნენ ბიზანტიელთა მხარეზე და კონსტანტინოპოლში წავიდნენ, მათ თავიანთ ციხეებში ბიზანტიელთა გარკვეული კონტინგენტი უნდა ჩაეყენებინათ. სამხედრო ნაწილს გარყლობის და წყეფთის ციხეში თავად პარაკიმომენი დატოვებდა. შავშეთში ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ომს სათავეში ჩაუდგა საბა მტბევარი. შავშეთ-კლარჯეთში მომავალ ლაშქარს ბიზანტიელებმა დემეტრე გურგენ კლარჯეთის ძე გამოაყოლეს. დემეტრე უფლისწული იმ კლარჯ ბაგრატიონთა შთამომავალი იყო, რომლებიც 1011-1012 წწ. საქართველოს მეფემ ბაგრატ III-მ ფანასკერტელის ციხეში დაატუსაღა და მოგვიანებით, თმოგვის ციხეში გამოამწყვდია. ეს უკანასკნელნი ბაგრატ III-ს მაშიდაშვილები იყვნენ და ქართულ წყაროებში ისინი „კლარჯ ხელმწიფეებად“ იწოდებიან. აქვე უნდა ითქვას, რომ წყეფთის ციხის პატრონის გადასვლას ბიზანტიელთა მხარეზე თავისი ახსნა აქვს. შავშეთი, როგორც ჩანს, „კლარჯი ხელმწიფეთა“ სამფლობელოს წარმოადგენდა და, შესაბამისად, არჯევიან პოლოლას ძემ თავის ძველი პატრონის შთამომავალს დაუჭირა მხარი. 1028 წელს, როდესაც დემეტრე გურგენის ძე წამოუძღვა ბიზანტიელთა არმიას კლარჯეთში, მას ჰქონდა ყველანაირი უფლება, პრეტენზია განეცხადებინა კლარჯეთზე და შავშეთზე. ლეგიტიმურად ეს რეგიონი „კლარჯ ხელმწიფეთ“ ეკუთვნოდათ, ბაგრატ IV-ს წინაპარს კი მხოლოდ „მიტაცებული“ ჰქონდა. რა თქმა უნდა ეს რეალობა ბრწყინვალედ იცოდნენ ბიზანტიელებმა და მათაც ხელიდან არ გაუშვეს ომის წამოწყების კიდევ ერთი შანსი.

დემეტრე უფლისწულის ჩამოსვლის შემდეგ ბრძოლა კიდევ უფრო გამძაფრდა. კლარჯეთში და შავშეთში ცენტრალური ხელისუფლების მომხრეთა რიცხვი დღითი-დღე მცირდებოდა, მაგრამ ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინე VIII-ს გარდაცვალებისა და ახალ იმპერატორთან რომანოზ III-სთან ქართული მხარის მხრიდან მოლაპარაკების დაწყების შემდეგ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში პოლიტიკური სიტუაცია დარეგულირდა, თუმცა კლარჯეთ-შავშეთის ზოგიერთ ციხეში, მათ შორის, სავარაუდოდ წყეფთაშიც, XI საუკუნის 70-იან წლებამდე ბიზანტიელთა ჯარები იდგა. ამ რეგიონიდან ბიზანტიელთა წასვლა, მოგვიანებით, გიორგი II-ის მეფობის ჟამს უნდა მომხდარიყო.²⁶

ამის შემდეგ წყეფთის ციხეზე ცნობები აღარ გვხვდება, თუმცა მისი სამხედრო-სტრატეგიული დანიშნულებიდან გამომდინარე, ამკარაა, რომ ის

²⁶ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. გიორგი II. თბ. 2003, გვ. 84-85.

აქტიურად იქნებოდა ჩართული შავშეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. XVI საუკუნის დასაწყისიდან თურქ-ოსმალები აქტიურად ცდილობდნენ სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიის დაპყრობას. XVI საუკუნის შუა პერიოდში ოსმალებმა შეძლეს კლარჯეთ-შავშეთში გაბატონება.

XVII საუკუნის I ნახევარში დასრულდა სამხრეთ ქართული მიწების ერთ ვილაიეთში გაერთიანების პროცესი (ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობს, რომ ეს გაერთიანება შეიძლება განხორციელებულიყო 1578 ან 1580 წლებში). ევლია ჩელების ცნობით, 1646 წლისათვის ჩილდირის ვილაიეთში უკვე 13 სანჯაყი შედიოდა: ოლთისი, ხერთვისი, არტანუჯი, ჭაჭარაქი, არტაანი, ფოცხოვი, მაჭახელა, ახალციხე, ფერთექრეჯი, ლივანა, მცირე ლივანა, აჭარა და შავშეთი.²⁷

ოსმალები თავიდან შავშეთში რელიგიურ ძალადობას ერიდებოდნენ, რათა ამით მოსახლეობის რისხვა აერიდებინათ თავიდან, მაგრამ მას შემდეგ, რაც სამხრეთ საქართველოში თურქ-ოსმალებმა მძლავრად მოიკიდეს ფეხი, მათ ქართველთა ძალით გამუსულმანება დაიწყეს. ისინი უკვე მოსახლეობის მასობრივ დასჯასაც არ ერიდებოდნენ. წეფთის ციხეში ოსმალთა გარნიზონი ამ პერიოდში უნდა ჩამდგარიყო.

XIX საუკუნეში წეფთის ციხე კიდევ ერთხელ მოექცა შავშეთის პოლიტიკური მოვლენების ეპიცენტრში. გიორგი ყაზბეგი მოგვითხრობს ერთ საინტერესო ფაქტს: „1844 წელს კონსტანტინეპოლში, რუსეთის მტრების მოქმედებით წარმოიშვა მოსაზრება, მოეწყოთ არეულობა ახალციხეში, რათა რუსეთის ჯარის ყურადღება ჩამოეშორებინათ დაღესტანზე, სადაც შამილს ჩაფიქრებული ჰქონდა ანტირუსული საყოველთაო აჯანყება. შამილს საიღუმლო კავშირი ჰქონდა თურქეთთან; ერთერთი თავისი აგენტი გაგზავნა თურქეთის საქართველოში, რათა შეემზადებინა მოსახლეობა ახალციხეში ლაშქრობის მოსაწყობად. ეს მქადაგებელი აღჭურვილი იყო სულთანის ფირმანებით. იგი პირველ რიგში ბეგებს ეახლა, რადგანაც მათს გარეშე ხალხის დარაზმვა შეუძლებელი იყო. ბეგებმაც გადაწყვიტეს ესარგებლათ ამ შემთხვევით და ახალციხეზე გალაშქრების საბაბით შეკრიბეს 10 ათასი კაცი. ამ მოძრაობას სათავეში ჩაუდგა აბდი-ბეგის უფროსი შვილი სელიმ-ბეგ ხიმშიაშვილი, იმ დროისათვის თურქეთის საქართველოს ყველაზე ძლიერი ბეგი. მაშინ სელიმი 15 წლისა იყო. მიუხედავად ამისა, იგი მთელი ლაშქრის სერასკირად დაინ-

²⁷ ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ. ნაკვ. I. ქართული თარგმანი. თბ. 1971, გვ. 299-302.

იშნა. ახალგაზრდა კაცის დაძახილზე წამოვიდნენ აჭარა-ქობულეთის, ფოცხოვის და ლივანის მცხოვრებლები. ხალხმა არ იცოდა საქმის ვითარება: მათ განუცხადეს, რომ იწყებოდა მოძრაობა რუსეთის წინააღმდეგ. სინამდვილეში ბეგებს მიზნად სხვა რამ ჰქონდათ დასახული. ხალხის ამ ჯგუფების მეშვეობით ისინი ამზადებდნენ რევოლუციას, რასაც თანზიმათის გაუქმება უნდა მოჰყოლოდა... ბეგების ჩანაფიქრს არ ჰქონდა არც მტკიცე საფუძველი და არც ნათელი მიზანი. ამიტომ მალე თავად ბეგებს შორის წამოიჭრა უთანხმოება, რის შედეგადაც ყარსის ფაშამ შეძლო ზოგიერთ მათგანთან მოლაპარაკება. ისინი ჩაბარდნენ დასაწყნარებლად გამოგზავნილ რაზმებს. სელიმ-ბეგი დარწმუნდა, რომ დაწყებული საქმე წაგებული იყო და 300 აჭარელის თანხლებით წყფთის ციხეს შეაფარა თავი. თავგადასავლების ახალგაზრდა მამიებელს აქაც არ დაედგომებოდა და თავისი რაზმით ბათუმისაკენ დაიძრა.“²⁸

* * *

წყფთის ციხის დღევანდელი მდგომარეობა მძიმეა. დანგრევის პირას მყოფი ციხე-სიმაგრე სასწრაფოდ საჭიროებს შევლას. ძველი, ფაქტობრივად, იშლება. ადგილობრივები ადასტურებენ, რომ რამდენიმე ათწლეულის წლის წინ ციხე-სიმაგრე გაცილებით უკეთ იყო შენახული. საკუთრივ სიმაგრის მიდამოებში და სოფელში რამდენიმე ადგილაზე ძველი ნასახლარის კვალია აღმოჩენილი.²⁹ ამ სიძველეების მიმართ ჯეროვანი ყურადღებაა საჭირო სახელმწიფოს მხრიდან. „ოქროს მამიებლები“ ძალიან აქტიურობენ და მათმა „კვლევა-ძიებამ“ შეიძლება მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ფენა დააზიანოს.

²⁸ გ. ვაზბეგი. სამი თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 95-96.

²⁹ მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე. შავშური დიალექტის მასალები. კრებ.: შავშუთი, გვ. 417-418.

Jaba Samushia

TSEPTA FORTRESS

Summary

Tsepta fortress is situated in Imerkhevi (located in Tao-Klarjeti, now in Turkey) near yayla (highland) of village Ustamis (contemporary Turkish name of the village is *Eskikale* that mean old fortress). Despite the study of separate episodes from history of Tsepta fortress the complex research (taking into consideration the resources available to the Georgian researchers) has never been made about this fortress until the recent times.

Tsepta fortification is constructed on rocky ridges and looks over Shavshetistskali and Imerkhevistskali gorges. Territory of the fortress is 450 m². It is quite damaged and the remnants of the construction are seen only on foundation level. The wall of the fortress is destroyed and it is hard to imagine the scale of the construction, but in the highest preserved point the height of the wall reaches 9 meters. Thickness of the wall varies from 1 meter to 2.1 meters. Western part of the wall, which looks over the road that leads us to the fortress, seems to be the most massive.

In the northeast section outside the Tsepta's wall, below 10 meters two-room building is constructed. It is obvious that it had an economic function. In the historical records Tsepta fortress is mentioned concerning the events of 10th-11th centuries, but its construction must be dated earlier. Presumably, fortress was constructed during the ancient period, but after the Arab invasions this fortification as well as the other fortresses of Shavshet-Klarjeti were ruined and became empty. The restoration of those fortresses was connected with the rule of Ashot I Kourapalates in the 9th century and Tsepta fortress was presumably reestablished during this period.